

BERGEN

historier
bak
fasadene

Anette Friis Pedersen

Dr. Wieseners folkebad ble opprettet i folkehelsens ånd: Nyere forskning i andre halvdel av 1800-tallet viste at renslighet ikke bare var en dyd, men også helsefremmende. Men badet ble også reist til minne om overlegen ved Bergen kommunale sykehus, Joachim Wiesener.

Dr. Wieseners folkebad

Doktor Wieseners folkebad var en enkel og rimelig badeanstalt for den store arbeiderbefolkningen på Stølen og Krohningen.

JOACHIM GEORG WIESENER var en forkjemper for folkehelsen. Han mente som mange i sin samtid at renslighet og spaserturer i frisk luft var sunt og godt. Wiesener og hans legekollega Klaus Hansen er for mange mest kjent som grunnleggere av Nygårdsparken.

Wiesener hadde lenge ønsket seg rimelige offentlige bad for folk med lav inntekt. Han ivret for saken i mange år, men han så få resultater før han døde i 1888. Etter hans død ble det samlet inn midler, og dusj-badet sto klart til åpning 7. september 1889. Badet ble bygget etter mal fra Tyskland, hvor medisinsk professor Oskar Lassar hadde konstruert et enkelt og rimelig dusjbad som mennesker med lave inntekter hadde råd til å benytte seg av på jevnlig basis.

Dr Wieseners Folkebad åpnet 7. september 1889, året etter at Joachim Wiesener døde. Badet ble reist av byens borgere i takknemlighet for Joachim Wieseners virke som lege og hans innsats som samfunnsborger: "for at skaffe den mindre bemidlede Del af Byens Befolkning billige bad og for gjennom denne samfundsgavnige Foranstaltning at reise afdøde Dr. Wiesener et Minde."

Da det var ferdig oppført kostet badet 20 323,46, kroner. Byggearbeidet ble finansiert ved innsamlede midler og bidrag fra Bergens Sparebank, mens tomten ble stilt gratis til disposisjon av Bergenshus Festning. Området der badet står, het den gang Tamburengen. Det første driftsåret 1889/90 talte 41 540 badende. Billettprisen var 10 øre for voksne og 5 øre for barn.

Utendørs badeanstalter hadde bergenserne allerede, som Sydnes og Nordnes sjøbad, Bonges badehus ved Store Lungegårdsvann, Elsero ved Gamle Bergen og Gjelsviks badehus på Møhlenpris. Dr. Wieseners folkebad ble opprettet med kun innendørs dusjing. Dette ga lokalbefolk-

ningen muligheten til å vaske seg regelmessig; skolebarna i nabolaget var blant dem som benyttet badet hyppig. Badeanlegget var enkelt, og kunne ikke tilby de badende avansert kurbad slik som man kunne få på det kommunale sykehuset. Markens folkebad, som ble opprettet i 1906, kunne også tilby litt avansert bading, med både dampbad og badstu i tillegg til dusj.

Fra 1889 til 1896 ble Dr. Wieseners folkebad administrert av en arbeidskomite, som besto av overlege Klaus Hansen og konsul Falck. I denne perioden ble driften av badet blant annet støttet av Bergens Samlag for Brændevinshandel. Bergen kommune overtok badet 1. januar 1896. Badet var kommunalt drevet fram til Sentralbadet åpnet i 1960. Fra 1961 til 1982 var badet leiet ut til privat drift.

Dr. Wieseners Folkebad har vært privateid siden 1988, og har vært skjenkested siden 1992.

Interiøret er endret, men fasaden er stort sett identisk med 1889-utgaven av Dr. Wieseners folkebad. Puben drives i historisk ånd og har originaltegninger hengende på veggen, sammen med badenymfer og informasjon om badets historie.

Slaveriet var navnet folk ga straffeanstalten på Bergenhus festning. Her holdt straffangene til, de som var dømt for særlig grove forbrytelser. Straffeanstalten ble formelt opprettet i 1739, og ble nedlagt i 1878.

Slaveriet på Bergenhus

Fra Slaveriet i København, Bremerholm, kjenner vi til at slavene ble satt i arbeid på mudderprammer. Dette var uærlig arbeid, som ingen fri mann ville utføre. Ser vi det samme her i denne detaljen fra ett av Dreiers prospekter fra begynnelsen av 1800-tallet?

SLAVERIET BLE OPPRETTET fordi straffarbeidsanstalten ved Bremerholm orlogsverft i København ble nedlagt. Orlogsverftet hadde tatt imot langtidsdømte fanger fra både Norge og Danmark og satt dem til å utføre "uærlig" arbeid. Heretter skulle imidlertid straffanger være innsatt ved lokale festninger.

Arbeidet som fangene utførte ved Slaveriet skulle være samfunnsnyttig. Blant annet hadde de forsynt leprapasientene ved St. Jørgens Hospital med kammer og skjeer som de hadde laget av horn og bein. Andre arbeidsoppgaver kunne være å spinne hamp, lage fiskenet, og utføre skredderarbeide til bruk på Slaveriet. Fangene lagde sko til hæren, tønner, bøtter og baljer. De snekret og smidde, og de lagde leketøy og kniver. Om sommeren ble en del fanger satt til å gjøre tyngre arbeid på festningen.

Fangene skal ha hatt et hyggelig forhold til byens folk, som de også kunne bli satt til å arbeide for. Byens borgere kunne leie arbeidskraft fra slaveriet. Hovedårsaken til denne utleievirksomheten var visstnok at slavene ikke hadde nok arbeid innenfor murene.

Fangene var kledd i svart og grå vadmel. Venstre bukseben og høyre trøyedel

var i grått, motsatt side var svart. Med matchende fotjern og raslende lenke hengende etter seg, var dette en markant klesdrakt i bybildet.

I 1832 VAR BRIGADELEGE D.J.J. Hjort på tjenestereise på vegne av datidens kirke- og undervisningsdepartement. Han fant at at Slaveriet besto av en grunnmuret bygning på to etasjer, med to store og to små rom. Tre av rommene var høye, lyse og luftige, mens det tredje lå meget lavt under en høy festningsmur og hadde dårlig luft. Fangene oppholdt seg til alle tider i disse rommene, men en ny bygning med arbeidsværelse og sykestue sto snart ferdig. Det fantes også en liten murbygning til "ensomt Fængsel" med to mørke celler med stengulv. Disse cellene var meget fuktige og usunne. Dette ensomme fengselet lå også ved en spaservei, slik at de innsatte her kunne kommunisere med forbipasserende gjennom et lite vindu.

I 1860, sytten år før Slaveriet ble avviklet, skrev Paul Magnus Norum, daværende direktør ved Botsfengselet i Oslo, en "Beretning og Betænkning angaaende Straffarbeidsvæsenet i Norge". Om Slaveriet forteller han blant annet:

Fra beskrivelser av slavens klesdrakt vet vi at de var kledd i vadmél. Venstre bukseben og høyre trøyedel var i grått, motsatt side var svart.

”Det egentlige Slaverie, der, hvad den nederste Etage angaar, er en særdeles gammel Bygning, oprindelig bestemt til Fæstningens Hovedvagt og til opbevarelse av Fæstningsarrestanter. Den fikk en Paa-bygning av en anden etage, ligesom senere ifølge Kongelig Resolution af 15de Juli 1840 en 2etages Tilbygning, der kostede 2200 Spd. Den er beliggende i en trang Forsænkning i et Batterie ligesom paa Bunden af en Brønd, og rager kun med Tagmønningen opover de omgivende Bode og Bygninger. Beliggenheden er derfor i sig selv fugtig og mørk. End mørkere ære Værelsene derved, at flere af Vinduerne ere gaaede tabte ved den omtalte Tilbygning. I den gamle Deel af Bygningen er i den nederste Etage Soverum for 40 Fanger, i 2den Etage 3 Soverum, det ene for 40 og de tvende andre for omtrent 20 Fanger.”

Når fanger ved Slaveriet døde, ble de gravlagt på fattigkirkegården Fredens Bolig, som er i bruk som Krohningen skoles skolegård i dag. Begravelsen av slaven forgikk ved daggry, på en avsidesliggende del av kirkegården.

SLAVEKIRKEN PÅ BERGENHUS

DERSOM MAN ENDTE opp som festningsslave var man ugjerningsmann av store propor-

sjoner, som flere gangs tyv eller drapsmann. Slaveriet var ikke et sted hvor rehabilitering av forbryteren var en filosofi som sto høyt i kurs. Men om noe skulle kunne mildne en forbryters harde hjerte, måtte det være Guds ord. I 1840 ble et kirkerom for slavene innredet i Håkonshallens kjeller.

Tidlig på 1800-tallet hadde slavene liten tilgang til kirkelige tjenester. Slavene sognet til Korskirken, og grupper av slaver kom til Korskirkens gudstjenester om søndagene. Visstnok var Korskirkens prester lite motiverte for å være sjelesørgere for slavene. Blant prestenes oppgaver var å forberede de dødsdømte fangene på døden, men dette var en oppgave de vegret seg mot. Biskop Jacob Neumann skrev i 1825 til presten ved både St. Jørgens Hospital og Tukt- og Manufakturhuset, Johan Ernst Welhaven, og takket for hans hjelp i en vanskelig sak: Etter at to av Korskirkens prester hadde vegret seg, tok Welhaven på seg oppgaven med å forberede en slave til døden.

Biskop Neumann var opptatt av at slavene skulle få prekner som var tilpasset deres *sjeletrang*. Han var også opptatt av at slavene – og Tukthusfangene – skulle få undervisning og anledning til å bli konfirmert.

Slavekirkens hvelvede tak..

Kommandanten på Bergenhus festning General Hans Glad Boch skrev til Justisdepartementet i 1839 og pekte på behovet for et eget embete som fengselsprest ved Slaveriet. Han lot innrede to rom i Håkonshallens underetasje som tidligere angivelig hadde vært brukt til kapell. Rommenes tak var hvelvede med fullkomne gotiske buer, og med en vestibyle. I 1840 ble det satt inn alter og prekestol og kjøpt inn alterutstyr til slavekirken i Bergen. I sommerhalvåret ble kirkerommet også brukt til undervisning for slaver som ennå ikke var konfirmert.

I 1840 var man såre fornøyd med den nye kirken, men dette var ikke til hinder for at Paul Magnus Norum, direktør ved Botsfengselet i Oslo, i 1860 gjorde disse betraktningene i sin “Beretning og Betænkning angaaende Strafarbeidsvæsenet i Norge”:

“Kirkelocalet, der ifølge Kongelig Resolution af 19de October 1840 med en Udgift af 300 Spd. er indrettet i et overhvelvet lavt Rum i en Magasinbygning nærved det egentlige Slaverie, er et slags Kjælderrum, raat og fugtigt, af et næsten motbydeligt Udseende, og derfor temmelig upassende for sit Øyemed.”

Slavekirken var i bruk fram til straffeanstalten ble nedlagt i 1887. Fangene ved

EN DEL GRUELIGE SKIKKELSER

“**JEG HUSKER EN** Morgen, jeg med Presten kom herud til Gudstjeneste og den Slave, der fungerede som en slags Kirketjener, kom hen og talede med Presten. Da han var gaaet, sagde Presten: ”han har faaet en Dram.” Det var naturligvis Kapteinvagtmesterens Tjenestepige, der havde ladet ham smage den forbudne Drikk. Maaske hun ved denne fangede ham – til sin Mand. Hun blev i alle Fald gift med ham faa Dage efter at han ved Benaadning var befriet fra mer end 20 Aars Fængsel. Hans Forbrydelse var, at han havde hjulpet en Kone til at befri sig fra sin Mand ved Gift. Jeg kjender ikke mer til Sagen. Forbryderne her ute var for det meste ældre Folk. De var for en Del gruelige Skikkelser. Her var Mordere, Røvere, Blodskjændere, Menedere, - godmodige Folk de fleste. Der var ikke noget saa lavt, simpelt, jammerlig her som ved de gemene Tyve i Tugthuset. Ogsaa her var naturligvis begge Slags, men de var gamle nok til at forstaa, at det nyttede ikke med dette Hykleri.

D. Thrap: Bergens Strafanstalter i 1850-60 Aarene

Slaveriet ble overført enten til Manufakturhuset eller til Festningsanstalten i Trondheim.

KIRKEROMMET I HÅKONSHALLEN bærer i dag lite preg av å ha vært stedet hvor de som ble vurdert som grove forbrytere fikk høre Guds ord. Dette har nå blitt et rom hvor man drikker sin kaffe etter selskapeligheter i Håkonshallen.

Innhold

BRYGGESIDEN

Slaveriet på Bergenhus	14
Kristkirkene	18
Fangehullet i tårnet	21
Katarinahospitalet	24
Mariakirken	26
Dr. Wieseners folkebad	30
Stølen skole	32
Krohnengen skole	34
Skansen brannstasjon	38
Nikolaikirken	41
Prostitusjon i Øvregaten	44
Christi Krybbe skoler	48
St. Marie skole	52
Kjøttbasaren	54

NORDNES

Bergen kommunale sykehus	114
Dollhuset og Mentalen	118
Vestindien og De Fire Løver	122
Corps de Garde	126
Munkeliu kloster	130
Betlehem fattigskole	132
Fredriksberg fort	134
Nordnes skole	136
De sjøfarendes fattighus	139
Retterstedet på Nordnes	142
Margaretakirken	146
Ulrike Pihls skole	148
Nykirken	150

VÅGSBUNNEN

Korskirken	60
Den gamle Latinskolen	63
Bergen Domkirke	66
Seminarium Fredericianum	70
Stiftelsene	72
St. Jørgens Hospital	76
St. Jacobs kirkegård for fattige	80
Nonneseter kloster	84
Tukt- og Manufakturhuset	88
Arbeidsanstalten	92
Bergens Fødselsstiftelse	95
Det gamle Rådhus og Torget	98
Rådhuskjelleren	100
Bergen kretsfengsel	104
Bergen Brannstasjon	108

Bergen

HISTORIER BAK FASADENE

Anette Friis Pedersen

Mer informasjon og bestillinger rettes til
Histos forlag v/Anette Friis Pedersen

tlf. 55 96 03 04, epost anette@histos.no

HISTOS FORLAG

Bergen 2004